

Başvuru: 15.12.2017

Kabul: 31.03.2018

Atıf: Gözcü, A. Suat. "Ömer Naci Soykan Felsefesinde Zaman Sorunu". *Temaşa Felsefe Dergisi*, 9 (2018), 7-18.

Ömer Naci Soykan Felsefesinde Zaman Sorunu

A. Suat Gözcü¹

Öz

Ömer Naci Soykan çok sayıda ulusal ve uluslararası çalışmalarıyla Türkiye’de felsefe alanında önemli katkılar sunmuştur. Felsefe, sosyoloji, estetik ve sanat gibi birçok alanda oldukça değerli eserler ortaya koymuştur. Bu çalışmada Soykan’ın felsefesinin bazı yönlerine dikkat çekilerek, onun zaman görüşü üzerinde durulmaktadır. Bir de, bazı zaman felsefesi sorunlarının çözümü için Soykan’ın önerdiği görüşleri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Zaman, Soykan, Soyağacı, Zamanın Gerçekliği, Nesnel ve Öznel Zaman.

Problem of Time by Ömer Naci Soykan

Abstract

Ömer Naci Soykan, has provided many important contributions to the field of philosophy in Turkey with national and international studies. He has published many valuable works such as philosophy, sociology, aesthetics and art. This study focuses on his views on time, drawing attention to some aspects of the philosophy of Soykan. And also, this article focuses on Soykan’s suggestions for solving some problems of philosophy of time.

Keywords: Time, Soykan, Family Tree, Reality of Time, Objective and Subjective Time.

¹ Muş Alparslan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde öğretim üyesi.
a.gozcu@alparslan.edu.tr

Giriş

Bu yazıda Ömer Naci Soykan'ın felsefe anlayışının ana hatları çerçevesinde onun zaman görüşü üzerinde durulmaktadır. Felsefe, ona göre, zaman kavramı gibi temel bazı kavramların doğasının anlaşılması açısından vazgeçilmez derecede önemlidir. Üstelik zaman ve bunun gibi kavramlar insana kökensel bakımdan bağlıdır ve insan doğası araştırılırken, hangi alanda olursa olsun, yine bu kavramlara geri gitmeyi gerektirir. Kendi sözleri bunu daha güzel anlatır:

Güneşin altında uluslar, devletler var. Birçoğu birbiriyle çatışma, savaş halinde. Ama felsefenin aydınlığında yalnızca insan var, hangi ulustan, hangi inançtan olursa olsun, tüm insanlığı kendi kişiliğinde bir tutan insan. O yüzden felsefe güneşine, onun aydınlığına insanlık, fiziksel güneşin ışıkları kadar muhtaç.²

Ona göre, insanın en önemli yönlerinden biri kendi kişiliğinin olmasıdır ve diğer kişileri de ancak kendi kişisinde hissedebilir, kendini başkasının yerine koyabilir, bunun için başka hiçbir şeye gerek yok. Soykan açısından, eğer kimlik olayı kişiliğin önüne geçerse, bu durumda, insanın biricikliği, kişiliği ortadan kalkar ve içinde olduğu toplulukla özdeşleşir ve kendi varoluşunu başka bir öge olan topluluğa teslim ederek kendi kişiliğini yitirir. En sonunda, ona göre, insanın kişiliğini yitirmesi de insanı kendi kaderini, varoluş dayanağını elinde tutan bir varlık olmaktan çıkarır.³ İnsanın kendi kişiliğinin olması ile felsefe aynı olaydır, çünkü ancak kişisi olan bir insan felsefe yapmaya yetkindir, ona göre kimliği olanlar başkalarının gölgesinde yürür ve felsefenin, insanlığın asıl sorunlarıyla yüzleşemez. Bu durum, insanın tüm insanlığı kendi kişiliğinde tutmasının önüne geçer.

Kişiliği olan insanın, Soykan'a göre, tinsel bakımdan bütünlüğü olmalıdır. İnsanın salt akıllı bir varlık olması, tarihsel yönünün olması, pratik aklının olması ve bilimsel aklının olması ayrı ayrı değil ama bir bütün olarak insana aittir. Bunlardan birini diğerine karşı üstün görmek insanın tinsel bütünlüğüne zarar verir.⁴ Ancak Soykan'a göre, insanın sözü edilen yönleri arasındaki ayrışmaların engellenmesi baştan istenen bir durum değildir; çelişmeler ve kopuşlardan sonra bir bütünlük sağlanmalı. Başka bir söyleyişle, örneğin doğadan ya da başka bir şeyden ilkin ayrılmış olan ama sonra onunla bütünleşmiş olan bir bakış açısı

² Ö. N. Soykan, "Dünya Sorunlarına Felsefeden Kısa Bir Bakış", *Arayışlar: Felsefe Konuşmaları 2* içinde (İstanbul: İnsancıl Yayınları, 2003), 9.

³ Soykan, "Dünya Sorunlarına Felsefeden Kısa Bir Bakış", 10.

⁴ Ö. N. Soykan, "İnsanın Dünyadaki Yerinin Yeniden Sorgulanması Üstüne", *Arayışlar: Felsefe Konuşmaları 2* içinde (İstanbul: İnsancıl Yayınları, 2003), 17.

sını savunur. Çünkü ona göre, kopuş yaşanmadan ya da aralarında çelişki olmadan iki şey birbirinden ayırt edilemez ve bu da şeylerin olgunlaşarak bir tümlük altında toplanmalarının önüne geçer. Tümlük insan kişisi ve onun yaşamıdır. Doğa bilimi, tarih gibi ögeler de bu tümlüğün gelişmesine ya da ortaya çıkmasına olanak sağlayan araçlardır. Dil de aynı şekilde, insanın doğaya ve diğer şeylere bakma tarzını etkiler. Yani, Soykan açısından, insanın yöneldiği dünya nesnelere olan bakışı, onun kültür ve dil bağlamından da önemli ölçüde beslenir.⁵

Ancak buradaki kültür ve dil bağlamı insanı diğer insanlardan kişi olarak değil, yalnızca kimlik bakımından ayırır. Soykan bunu açıklamak için “Türkiye insanı” ve “batılı insan” diye iki ayrı insan olmadığını örnek olarak verir.⁶ Kişiliği olması bakımından her insan eşit ölçüde insandır ancak sözü edilen kimlik ile ilgili etkenlerin insanın kişiliğine katkı sağlayan yapılar olarak görülmesi de doğrudur.⁷ Her dil ve kültür insanın dünyaya bakışına katkı sunması bakımından etki eder. Dolayısıyla her dil ve kültür tüm insan kişisinin ortaya çıkmasına katkı sağlar diyebiliriz. Soykan’a göre insan olmak kişi olmaktır ve kişi olmak ise, yaşam durumları karşısında, başkalarının izinden giderek değil, insanın kendi başına yargı verebilmesidir.⁸ Soykan’a göre Türkiye’de en önemli eksikliklerden biri de, sözü edilen bakışın eksikliğidir ve genelde yarar bakımından dünyaya bakılır. Herhangi bir şeyin bizim için yararı nedir? Soykan’a göre zihnimizin sürekli olarak bu soruyla meşgul olması, bizim epistemoloji eksikliğimizle ilgilidir. Bu eksikliğin giderilmesi için ona göre sonuca bakmadan, sağlayacağı yararın hesabını yapmadan araştırma yapmaktır.

Soykan açısından felsefe yapmak ve felsefe tarihindeki önemli metinlerle, sorunlarla yüzleşmek, öyle ki, kişiliği olan insan olmak uzun yıllar sürebilen çaba gerektirir. En sonunda da kişiliğe katkı olarak eklenen ana dil ve içinde bulunduğu kültürde kendine özgü bir felsefe anlayışı geliştirmek, varolan felsefelerin gelişmesine katkı sağlamak büyük bir özveri ister. Ona göre insan olmak insana bir olanak olarak verilmiştir, insan olmayı hazır bulmaz ve bu bakımdan da hayvandan ayırılır çünkü hayvanlar olanak varlığı olarak doğmazlar, hazır verili donanımları vardır. İnsanın sözü edilen insan olma olanağını gerçekleştirmenin yolu, Soykan açısından tarihtir. Tarih insanda süren bir şeydir, olmuş bitmiş olan değildir ve kendi varolu-

⁵ Soykan, “İnsanın Dünyadaki Yerinin Yeniden Sorgulanması Üstüne”, 25.

⁶ Ö. N. Soykan, “Aydınlanmanın İnsan Kavramı ve Türkiye Gerçeği”, *Araştırmalar: Felsefe Konuşmaları* 2 içinde (İstanbul: İnsancıl Yayınları, 2003), 54.

⁷ Ö. N. Soykan, “Kimlik ve Kişilik”, *Araştırmalar: Felsefe Konuşmaları* 2 içinde (İstanbul: İnsancıl Yayınları, 2003), 89.

⁸ Soykan, “Aydınlanmanın İnsan Kavramı ve Türkiye Gerçeği”, 57.

şunda her an yeniden yaşatır. Tarihin bir bilinç durumuna yükselmesi sorunların felsefe ve bilim içinde ele alınmasıyla sağlanır. Bu yolla, Soykan, insanın tarihinin, sorunların tarihi olarak onların bilincine çıkmanın tarihi şeklinde tanımlar.⁹

1. Zaman Kavramının Tanımlanması Sorunu

Soykan, zaman kavramına ilişkin yapılan genel tanımların önemli bir kısmının bu kavram altında toplanabileceğini düşünür ve bunu şu şekilde dile getirir: “Buna göre ‘zaman’ sözcüğünün kullanılışı, olayların ya da onlar ne ise o şeylerin art arda gelişi diye nitelenir.”¹⁰

Zaman’ın mahiyeti ve onun ne olduğuna dair soru, insanlık tarihinin en eski sorularından biridir. (...). Uzun bir olgunlaşma sürecine rağmen bu probleme kalıcı bir çözümün bulunduğunu söylemek oldukça zordur.¹¹ Şeylerin ya da olayların ardışıklığına dayalı zaman anlayışıyla B-teorisi, statik görüş, dört-boyutçuluk ve süregelim görüşü gibi çağdaş zaman metafiziklerinde karşılaşırız.¹² Zamanın ne olduğuna ilişkin burada ortaya konulan argümanların ortak yönü, zamanın bizim şeyleri deneyimlememizden bağımsız olarak, şeyler arasında önce, sonra ve eş anlı olma gibi temporal bağıntının olduğunu ileri sürülür.¹³ Örneğin, Sokrates’in saçları ilkin siyahtı, daha sonra beyazlaştı. Bu iki olay arasındaki temporal sıra ve bağıntı her durumda aynı kalır. Soykan da bu biçimdeki zaman kavrayışının zamanın doğasını büyük ölçüde verdiğini düşünür.

Soykan’a göre iki tür zaman kullanımı var. Bunlardan biri kozmik olarak adlandırılan sonsuz zaman ve diğeri de saymaca olan zaman. Ona göre, sonsuz zamanın ne başı ne de sonu vardır ve ölçüm burada söz konusu değildir. Dolayısıyla, sonsuz olarak adlandırılan kozmik zaman yukarıda verilen zaman tanımının büyük ölçüde dışında kalır. Neden bu böyle oluyor? Çünkü, McTaggart’ta da gördüğümüz gibi, ezeli-ebedi (eternal) denilen zaman, bizim deneyimlediğimiz türden zaman-

⁹ Ö. N. Soykan, “Felsefede Gelenek Oluşturmak”, *Arayışlar: Felsefe Konuşmaları 2* içinde (İstanbul: İnsanıl Yayınları, 2003), 61.

¹⁰ Ömer Naci Soykan, “Saatsiz Yaşanır mı?”, *Arayışlar: Felsefe Konuşmaları 2* içinde (İstanbul: İnsanıl Yayınları, 2003), 117.

¹¹ Arslan Topakkaya, *Felsefe, Din ve Kültür’de Zaman*, Say Yayınları, İstanbul 2017, 15.

¹² Bu konu üzerinde başka bir çalışmamızda ayrıntılı olarak durduk. A. Suat Gözcü, “A- ve B-Zaman Teorileri”, *Özne: Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları Dergisi*, 25(2016), 339-355. Bunun yanında, süregelen nesnel metafiziklerinde (metaphysics of persisting objects) ise nesnelere zamanda temporal bakımdan yayılıp yayılmadıklarına ilişkin tartışmalar yürütülmektedir. A. S. Gözcü, “Temporal Parçalar Metafizigi I: Süregelimcilik ve Sider’in Dört-Boyutçuluğu”, *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 31(2016), 193-206.

¹³ Kenneth G. Denbigh, *Three Concepts of Time* (Verlag: Springer, 1981), 51-52.

dan daha belirsizdir. Bunun üç nedeni var: İlki ebedi zamanın bitimsiz zamana, ikincisi hakikatlerin zamansızlığına ve son olarak da varolanların sonsuzluğuna işaret etmesidir.¹⁴ Bu bakımdan sonsuz olanın ya da ebedi olanın tanımlanmasında önemli güçlükler vardır. Özellikle üçüncü kullanım, Soykan'ın işaret ettiği türden bir sonsuz zaman anlayışına karşılık gelir. Herhangi bir varolanın ya da varolanların sonsuz olması demek, aslında onların sayılmayacak ya da aralarında önce ve sonra bağıntısı kurmak için ayırım yapılamayacak kadar bizim kavrayışımıza kapalı olmasıdır. Eğer evrenin sonsuz olduğu söylenirse, temporal bakımdan iste önce olsun ister sonra isterse de eş anlı olsun, bir ikinci ya da daha fazla evrenden söz edilemez. Çünkü sonsuz olan evren, diğer tüm evrenlerin varolma koşullarını kendi sonsuzluğunda ortadan kaldırmıştır. Bununla birlikte, eğer kendileri sınırlı ya da sonlu ama sayıca sonsuz olan evrenlerden söz edilirse, yine aynı durum söz konusu olur, çünkü bu durumda da zamanın başlangıcının ya da sonunun olup olmadığı sorunu ortaya çıkar.¹⁵

İkinci türden olan zaman kavrayışı ise, Soykan açısından, saymacadır, yani temelde zamanın başlangıcı ve sonu gibi bazı varsayımları içerir. Dolayısıyla, yukarıda verilen zaman tanımının nesnelliği de evrensel ve genel geçer türden bir nesnelik değildir; tersine, temelde bazı kabullere dayanan bir zaman kavrayışıdır. Burada, başlangıç ile son olarak seçilen konumlardaki olaylar arasında ardışık olma gibi bağıntısının olduğunu düşünülür. Soykan bunu saatin çalışma tarzıyla anlatır. Buna göre, saatin iki ibresi arasındaki bağıntı da yine başlangıç ve son olarak alınan noktalara göre saptanır. Örneğin, saat üzerinde yer alan sayılardan 10 ile 12 arasında belirli bir yönde ve hızda hareket eden ibresi önce 10 ile 11 arasındaki noktaları geçmek zorundadır ve *sonra* 11 ile 12 arasındaki noktaları geçmek durumundadır. İbrenin hareketinin hızı ne ölçüde az ya da çok olursa olsun, bu hareketin gerçekleştiği esnada örneğin, dişimizin ağrması gibi bir olay meydana geliyorsa, bu olayın saatin ibresinin hareketi boyunca aldığı yola işaret ederek, saat 10 ile 12 arasında meydana geldiği söylenir. Bu yolla, Soykan'a göre, saymaca olarak alınan zaman noktalarındaki olaylar arasında ardışıklık bağıntısı kurulur. Bu bağıntı da dönem, çağ gibi özel süreçler olarak adlandırılan zaman periyodudur.¹⁶

Böylelikle, yukarıda sözü edilen ikinci türden zaman kavrayışını Soykan ilkin gelecekte gelip, şimdiden geçerek geçmişe doğru giden bir çizgi biçiminde hare-

¹⁴ John Ellis McTaggart, "The Relation of Time and Eternity", *Mind New Series* 18, 71(1909), 343.

¹⁵ Buna benzer bir açıklamayı Kant'ın antinomilerinde de görürüz. Bkz. I. Kant, *Critique of Pure Reason*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), B436-B438, 461.

¹⁶ Bkz. Soykan, "Saatsiz Yaşanır mı?", 117.

ket eden çizgisel zaman olarak ve ikincisini de içinde doğal olayların gerçekleştiği döngüsel zaman olarak ayırır.¹⁷ Doğa olayları, Soykan'a göre, tekrarlanabilir ve ilk türden zaman olan çizgisel zaman da bu tekrarlanan zamanla iç içe geçebilir. Bu iç içe geçme sayesinde olayların döngüsel zamanından kurtulma olanağı ortaya çıkar. Soykan'ın bu yaklaşımı hem McTaggart'ın zaman görüşünde hem de çağdaş A- ve B-teorilerinin iç içe geçmesi ya da birbirlerine indirgenmesiyle ilgili tartışmalarda karşımıza çıkar. Kısaca bu tartışmanın temel argümanları şu şekilde gelişir: B-teorisi açısından olayların geçmiş, şimdi ve gelecek olma gibi temporal karakteristikleri yoktur, yalnızca önce ve sonra olma vardır.¹⁸ Bununla birlikte, Gale'in belirttiğine göre A-teorisi açısından olaylar henüz olmayandan (gelecekte) oluyor olana (şimdi) ve oluyor olandan artık olmayana (geçmiş) doğru geçip gider ve bu nedenle, olayların önce ya da sonra oldukları onların temporalliklerinin vermeye yetmez, dolayısıyla B-teorisi zamanı vermeye yetmez.¹⁹ Olaylar, bu teoriye göre gelecek, şimdi ve geçmiş temporal karakteristikleri ayrı sürelerle taşır, bir olay aynı anda geçmiş ve şimdi temporal karakteristiği taşıyamaz. Soykan'ın önerisi ise, geçmiş olan bir olayın aynı anda önce olması ve şimdi olanın da önce olan geçmiş olayına göre sonra olması olarak düşünülebileceğiyle ilgilidir. Ancak bu görüş sözü edilen her iki teori açısından kabul edilmez. Çünkü herhangi bir olayın aynı anda geçmiş ve şimdi olması çelişkiye neden olur.

Buna göre, eğer zamanı salt döngüsellikten kurtarıp gelecekte gelip şimdiden geçerek geçmişe doğru akıp giden bir süreç olarak kabul edersek, bu durumda saat yoluyla zamanın ölçümü kolaylaşır. Çünkü saat üzerindeki ibrenin hareketi aslında tekrarlanan bir harekettir. Buna karşın, geçmiş bir olay aynı zamanda artık olmayan ya da tekrarlanması olanaksız olandır. Saat yoluyla bir olayın temporallğine işaret edebilmenin tek yolu, Soykan'ın da önerdiği gibi, önce ve sonra bağıntısıyla kurulan bir zamanla birleştirmektir.²⁰ Soykan bu önerisini şu düşüncesiyle destekler: “Yaşamımızda saate, ölçüye önem vermek, zamanımızı ölçülü biçili kullanmak, kendimizi olayların akışına bırakmamak demektir.”²¹

Soykan döngüsel zaman ile çizgisel zamanın iç içe geçmesinin insan yaşantısı açısından da temelde önemli bir konumda olduğuna işaret eder. Olayların zamanda

¹⁷ Bkz. Soykan, “Saatsiz Yaşanır mı?”, 118.

¹⁸ Robin Le Poidevin, *The Images of Time* (New York: Oxford University Press, 2007), 43.

¹⁹ Richard M. Gale, “Time, Temporality, and Paradox”, in *The Blackwell Guide to Metaphysics*, ed. R. M. Gale (Oxford: Blackwell Publishers, 2002), 69.

²⁰ Soykan, “Saatsiz Yaşanır mı?”, 118.

²¹ Soykan, “Saatsiz Yaşanır mı?”, 118-119.

akıp gitmesi, yaşantının da aynı şekilde akıp gitmesi bir hiçliğe ya da belirsizliğe neden olabilir ve bu da yaşantıda değer verilen şeylerin yitirilmesi, en sonunda da yaşantının kendisinin yitirilmesi olarak düşünülebilir. Soykan'ın bu görüşünü şu şekilde açabiliriz. Şeylerin zamanda akıp gitmesi, aslında onların gelip geçmesi anlamına gelir. Gelip geçen şey artık şimdi olmayandır ve şimdi olmayan ise ya geçmiş olandır ya da henüz olmayandır. Gelen şey, henüz olmayan gelecekte gelir ve geldiği yer şimdidir. Aynı şekilde geçen de şimdi olmayan ve geçmiş şeydir. Dolayısıyla şeylerin varolduğu tek bir zaman aralığı vardır ve bu zaman aralığı şimdidir. Soykan'ın buradaki önerisi ise, sözü edilen şimdinin geniş tutulmasıyla ilgilidir. Başka bir söyleyişle, zamanın ölçülü biçili kullanılması şimdiden geçmişe ve geleceğe doğru uzanın aralığın olabildiğince genişlemesidir ki bu da şimdinin uzamasını, büyümesini sağlar. Bu yolla, zaman içinde akan şeylerin şimdideki bulunma süreleri uzatılmış olur. Bu da, sözü edilen şeylerin yaşantıdaki canlı sürelerinin artması anlamına gelir. İşte zamanın ölçülü bir biçimde kullanılması ve kendimizi bir akışa kaptırmadan zamanı belli bir biçimde kontrol edebilmemiz bu şekilde olur.

Buna benzer bir yaklaşımı Husserl'de de görürüz. Husserl, yönelimsel olmayan yaşantıların edimsel olarak verildiği birincil izlenimler ile yönelimsel yaşantıların daha önce verilmiş olduğu retensiyon ve henüz verilmediği yaşantılar olan protensiyon olmak üzere bu üçlü zaman evrelerinin birlikte kurduğu yaşantılardan söz eder. Yani, şimdi olan, az önce olanın şimdide tutulması ve ondan önce olanın da az önce olanla birlikte şimdide tutulması şeklinde olabildiğince geriye doğru giden bir retensiyonlar zinciriyle birlikte, biraz sonra olacak olanın ve daha sonra olacak olanın beklentilerinin retensiyonel yaşantılarla birlikte şimdide verilmesi şeklinde ileriye doğru giden bir *protensiyon-retensiyon-birincil* izlenimler zincirinden söz eder.²² Bu yaklaşım, dört-boyutçulukta ve süregelim teorilerinde de karşımıza çıkar.²³ Nesne hem Husserl'in zaman fenomenolojisinde hem de süredurum metafiziklerinde olduğu gibi yalnızca edimsel olarak içinde varolduğu şimdiyle sınırlı kalmaz; tersine, hem geçmişe hem de geleceğe doğru uzanır.

Bir diğer nokta da olayların sürekli aynı tarzda tekrar etmesi, insanı mekanik bir duruma sokar, Soykan'a göre bu da kaçınılması gereken durumdur. Zamanın akışına kapılmanın yanın da bir de, olayların tekrar eden bir tarzda gerçekleşmesinden kaynaklanan ve buna uygun olarak takvim ve saatteki döngüsellığe uygun bir

²² Edmund Husserl, *The Phenomenology of Internal Time-Consciousness* (London: Indiana University Press, 1964), 48-51.

²³ Katherine Hawley, *How Things Persist* (Oxford: Clarendon Press, 2002), 9-10.

yolla insanda da benzer bir durum ortaya çıkabilir. Örneğin, Hume'un işaret ettiği gibi yarın Güneş'n doğacağına ilişkin alışkanlığa dayalı düşüncemizin olması ya da saat 10'dan sonra 11'i geleceğine ilişkin yaygın görüş ...vs, tüm bu durumlar bizde belli türden bir mekanikliğe yol açar. Soykan'ın da işaret ettiği gibi, zamanın kontrol edilmesi aslında iki yolla olur. Birincisi zamanı kendimize uygun hale getirmek ve ikincisi de, zamanı kendimize uygun hale getirirken onun doğası yoluyla belirlenmek. Burada karşılıklı bir belirleme durumu vardır. Soykan bunun ölçülülüğüne vurgu yapar.

Bu noktaya kadar Soykan zamanın neyle ilgili olduğu ve saat ile zaman arasındaki bağıntının temelde zaman kavrayışımızla nasıl bir bağıntı içinde olduğunu bize gösterdi. Bundan sonra, Soykan açısından zamanın kendisinin ne olduğunu göstermek ve asıl soru olan "zaman nedir?" sorusuyla yüzleşmek gerekir. Ona göre, zaman herhangi bir soyut ya da somut bir nesne adı değil, ama bir varlıktır. Zaman nasıl bir varlıktır? Soykan felsefe tarihinde önemli bazı görüşlere atıfta bulunarak, zamanın oluşa ve yok oluşa düzen veren bir öge, sonsuz bir çizgi, eternal'in kopyası, bir idea, şeylerin hareketlerinin sayılarının ölçüsü olma gibi çeşitli şekillerde kullanıldığına dikkat çekerek zamanın tam bir tanımının vermenin güç olduğunu dile getirir. Ona göre "zaman" sözcüğünün anlamlı bir varlık deyimi olması zorunlu değildir.²⁴ Bu sayede belki zamanın ne olduğu daha kolay kavranabilir, çünkü ona hangi varlığı yüklersek yükleyelim, zamanın bu yüklemi taşın bir yönü hep olacaktır. Tıpkı McTaggart'ın üzerinde durduğu gibi, A-serileri ile B-serilerine ait yüklemelerin zamanı tek seferde vermediğinden zamanın doğasının tam belirleniminin sağlanamaması durumuyla karşılaşırız.

2. Zaman Kavramının Soyağacı

Buna göre, Soykan zaman kavramının doğasından kaynaklanan belirsizliği aşabilmek için şöyle bir düşünce ortaya koyar. Ona göre, zaman kavramının anlaşılması için zamanın *soyağacı*'nin çıkarılması yerinde olur. Yani zaman ile ona bağlı terimler arasındaki bağıntıyı görebilmek zamanın doğasının anlaşılması açısından yararlı olabilir.²⁵ Soykan'a göre uzun ile kısa zaman ve çabuk ile yavaş, henüz ve artık gibi niteleyicileri gruplara ayırmak zamanı karmaşık gibi görünen yönlerinin daha basit hale gelmesine katkı sağlar. Daha doğrusu burada zaman kav-

²⁴ Soykan, "Saatsiz Yaşanır mı?", 124.

²⁵ Soykan, "Saatsiz Yaşanır mı?", 124.

ramının tam bir analizinin yapılması gerekir. Bu sayede zaman doğasını anlamak daha kolay olabilir.

Böylece, eğer zaman kavramının bir analizi yapılacaksa, onun dildeki kullanımlarına bakmak gerekir. Soykan zaman ve zamana bağlı terimlerin farklı diller arasındaki farklı kullanımlarını da göz ardı etmez ve çalışmalarının önemli bir kısmında yaptığı gibi, zaman kavramı üzerine düşünürken Türkçe'deki zaman kullanımlarına özenli bir şekilde dikkat çeker. Örneğin, boş zaman ya da boş mekân gibi kullanımlarda da diller arasındaki ayrıma işaret eder.²⁶ Mekânın boş olması, orada herhangi bir şeyin ve bu şeylerle birlikte ortaya çıkabilecek değişkenlerin olmaması demektir. Bunlarında başında hareket, değişim, oluş ve yok oluş gelir. Bunu Newton ya da Kant'ın uzay görüşüyle birlikte düşünebiliriz. Hem Newton hem de Kant tikel şeylerden ve onların koşullarından bağımsız ve bu tikel şeylerin olanağı olan mutlak ya da saf bir uzaydan söz eder. Eğer herhangi bir yolla bir uzay bölümünün boş olduğu ileri sürülüyorsa, orada aslında nesnelere ve onlarla birlikte ortaya çıkabilecek değişkenlerin ortadan kaldırılması durumu söz konusudur. Başka bir söyleyişle, "boş" olarak adlandırılan uzaya ilişkin herhangi bir belirlenimde bulunmak olanaklı değil gibi görünmektedir. Bunun yanında, boş zaman ile Türkçe'de anlatılan ise, boş mekân gibi bir anlamı taşımaz. Daha çok, temelde bizi kendisiyle birlikte, kendi doğasına uygun bir akış içinde sürükleyen unsurların olmaması anlaşılır. Başka bir söyleyişle, akıp giden ve içinde her şeyin değiştiği, yok olduğu bir zamanın olmaması demektir. Eğer zamanın içinde varolan ve zamanın yüklemelerini alabilen şeyler var ise, bu şeyler ya eşanlıdır ya geçmiş ya da gelecektir.

Aslında boş zaman, gündelik dil içinde kalınırsa, tam da insanın kendi akışına kavuşması için bir olanak olarak düşünülür. Ancak yazının başında üzerinde durulan türden bir boş zamandan söz etmek olanaklı değildir. Çünkü varolanların tümü aynı zaman altında, onun yüklemelerini alarak varolur. Soykan'ın önerisi de Türkçe gündelik dildeki zaman terimine ilişkin kullanımları felsefe zemininde yeniden düşünmektir. Bu alanda Türkçe'deki en iyi örneklerden biri Benzer'in "Türkçe'de Zaman, Görünüş ve Kiplik" adlı eseridir.²⁷ Benzer, bu çalışmada çağdaş zaman görüşlerinin ele alındığı temel eserleri Türkçe'nin gramer kurallarını da göz önünde bulundurarak zaman ve zamanın alt terimlerinin dildeki kullanımlarını örneklerle göstermiştir.

²⁶ Soykan, "Saatsiz Yaşanır mı?", 125.

²⁷ Ahmet Benzer, *Türkçe'de Zaman, Görünüş ve Kiplik* (İstanbul: Kabalcı, 2012).

Böylelikle, Soykan zaman kavramının iki kullanımının, yani öznel ve fiziki zaman olmak üzere iki yolla inceler. Yukarıda da belirtildiği gibi, fiziki zaman da yine varsayımsal bazı ölçümlere dayanır. Dolayısıyla her iki zaman da, Kant'ta gördüğümüz gibi, özne temellidir, yalnız fiziki zaman öznenin doğayla olan bağdaşıklığında karşımıza çıkar. Bu bakımdan bu zamanın nesnel olduğu varsayılır. Bu iki zaman görüşü arasında görünürde ortaya çıkan karşıtlıklar, Soykan açısından, zaman ve zamana bağlı terimlerin dildeki kullanımlarının analiziyle büyük ölçüde giderilebilir. Yani burada olması gereken, insanın zaman deneyimiyle bu deneyimin dildeki yansımalarının nasıl olduğunu gösterilmesidir. Fiziki ya da nesnel zaman gerçek zaman olarak da adlandırılır ve bu zamanın geçmiş, şimdi ve gelecek, önce, sonra ve eşanlı olma gibi parçalarının olmadığı söylenir.²⁸ Ancak burada, parçası olmayan bir zamanın nasıl kavranacağı sorusu ortaya çıkar. Çünkü parçası olmayan şey birdir, bütündür ve en temelde ondan hareket de yoktur. Hareket içinde şeylerin yer değiştirmesi ya da belli bir yönde ilerlemesi olarak düşünülür. Örneğin, zamanın aktığı söyleniyorsa, burada zamanın gelecek gelip şimdiden geçerek geçmişe doğru olayların akıp gittiği düşünülür. Ancak gerçek ya da evrensel zamanda, Soykan'a, böyle bir durum söz konusu değildir çünkü bizim kavrayışımızın sınırlarının ötesindedir ve böyle bir zamanın hakkında söylenebilecek hiçbir şey yoktur.

Bunun yanında, gerçek zaman, Benzer'in üzerinde durduğu gibi, yalnızca bizim kullandığımız anlamıyla sınırlı değildir. Bir de yaşanılan zaman anlamını taşır. Başka bir söyleyişle, bizim olayları içinde deneyimlediğimiz zaman anlamında da kullanılır ve bu zamanın dildeki yansımalarına ise fiili zaman denir.²⁹ Benzer'in aktardığına göre, fiil (verb) zamanı, konuşma anıyla bağlantılı olarak bir durumun gerçek zamana uygulanması ya da gerçek zamanda olan olay ile onun hakkında verilen yargının uyuşmasıdır.³⁰ Örneğin, 'şimdi yağmur yağıyor' önermesinde iki durum vardır. Birincisi olayın gerçekleştiği zaman ve ikincisi de olayın gerçekleştiği zamanı anlatan yargının zamanı olmak üzere. Bu görüşe göre ilki gerçek zaman ve ikincisi de fiili zamandır. Dolayısıyla gerçek denilen zaman hakkında bizim yargımız olmadan, şeylerin içinde olup bittiği zamandır ve fiili zaman ise dilin gramerindeki temporal bağlamdır.

Soykan'ın işaret ettiği zaman analizi yalnızca Benzer'in eserinde üzerinde durduğu gibi zamanın dildeki durumunu göstermekle sınırlı değildir. Bir de zaman

²⁸ Benzer, *Türkçe'de Zaman, Görünüş ve Kiplik*, 10.

²⁹ Benzer, *Türkçe'de Zaman, Görünüş ve Kiplik*, 11.

³⁰ Benzer, *Türkçe'de Zaman, Görünüş ve Kiplik*, 13.

ve zamana ait terimler ile uzay ve uzaya ait terimler arasındaki ayrımından gösterilmesi gerekir. Çünkü uzay ve uzaya ait terimler ya da uzanımsal terimler de genelde zaman ve zamana ait terimlerin niteleyici olarak karşımıza çıkar. Örneğin, uzunluk, kısalık, genişlik, akış, oluş ve yokoluş gibi terimler uzanımsal olarak adlandırılan ya da zamanla birlikte düşünülen uzanımsal terimlerdir. Bir herhangi bir temporal aralığın uzun ya da kısa olduğunu söylerken tam olarak ne demek isteriz? ‘Burada’ ve ‘Şimdi’ terimleri arasındaki ayrım nedir? Zamanı olmayan bir oluş ve yokoluş olanaklı mıdır? Zamanın tıpkı bir nehir gibi akması ne anlama gelir? Tüm bu sorular zaman ile uzay arasındaki dolaysın bağıntıyı ortaya çıkarır.³¹

‘Zaman uzundur’ ya da ‘zaman kısadır’ derken uzanımsal bir betimleme zihnimizde canlanır ama canlanan şeyin uzay ya da uzanımla bir ilgisi yoktur; daha çok, geçmiş yaşantıların ardışıklığı ve gelecek beklentilerin ufku şeklinde geçmişten geleceğe doğru uzanan bir yapı zihnimizde canlanır. Yine de canlanan bu zaman yapısının, uzayda olduğu gibi, bir uzunluğunun ya da kısalığının olduğunu düşünürüz. Öyle ki, Soykan’ın da başka yerlerde belirttiği üzere, zamanın uzay gibi sonsuza doğru uzandığını hayal ederiz ve sonsuza kadar varolmak ya da sonsuza kadar yaşamak ve sevmek gibi bir yanılmalı fikirler zihnimizde canlanmaya başlar. Tüm bu yanılmalıların Soykan açısından tek bir nedeni var. Bu ne zamanın doğasından kaynaklanan belirsizlik ne de uzayın önümüzde duruyor olmasıyla ilgilidir; ama daha çok, dilin kullanımı ve en sonunda kavramlarımızın zihnimizde hangi açılardan birbirleriyle bağlandıkları ve ayrıştıklarıyla ilgilidir. Örneğin, ‘şimdi’ terimi, ‘gelecek’ ve ‘geçmiş’ten şu an oluyor olanın temporal karakteristiğini yansıtmaması bakımından ayrılır.

Peki, şu an oluyor olan ile daha önce olup bitmiş olanın, yani geçmişin ve henüz olmamış olanın, yani geleceğin ayrıldığı nokta ya da sınır neresidir? Bu sınırın zamanı nedir? Biz hangi noktada şeylerin ya da olayların temporal karakteristiklerinin değiştiğini söyleriz ve bunu belirlenmenin koşulu, olanağı nedir? Elbette ne yalnızca dilde bu soruların yanıtı bulunabilir, ne de kavramların ayrıştırılmasında; bunların yanında bir de zaman kavramının doğasının araştırılması gerekir. Ama yine de Soykan’ın da vurguladığı gibi, böyle bir araştırmaya başlamadan önce araştırmayı yapacak kişinin zaman ve zamanla ilgili terimleri iyice analiz etmiş olması onun daha az karmaşık bir zihinle ve daha sade bir dille bu soruna yönelmesini sağ-

³¹ Zaman ile uzayın gittikçe bir ve aynı şey olduğu düşünülür ki buna çağdaş fizik ve felsefe teorilerinde *uzayzaman* (spacetime) denir. Bu konuyla ilgili ayrıntılı tartışmalar için dört-boyutçuluk gibi çağdaş zaman teorilerine bakılabilir.

lar. McTaggart sonrasında İngiliz literatüründe bunun birçok örneğiyle karşılaşırız. Aynı örneklerin Türkçe felsefe metinlerinde de ortaya konulması Soykan'ın kendisinden sonraki felsefecilere, yani bizlere verdiği bir ödevdir. Yapılması gereken, felsefe metinlerini anlama ve oradaki sorularla yüzleşmenin yanında bir de kendi dilinde aynı açıklık ve derinlikle felsefe yapmaya başlamaktır.

Kaynakça

- Benzer, A. *Türkçe'de Zaman, Görünüş ve Kiplik*. İstanbul: Kabcacı, 2012.
- Denbigh, K. G. *Three Concepts of Time*. Heidelberg: Springer, 1981.
- Gale, R.M. "Time, Temporality, and Paradox". In *The Blackwell Guide to Metaphysics*, ed.R.M. Gale, 66-86. Oxford: Blackwell Press, 2002.
- Gözcü, A. S. "A- ve B-Zaman Teorileri". Özne: Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları Dergisi, 25 (2016), 339-355.
- Gözcü, A. S. "Temporal Parçalar Metafiziği I: Süreçimcilik ve Sider'in Dört-Boyutçuluğu". *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 31 (2016), 193-206.
- Hawley, K. *How Things Persist*. Oxford: Clarendon Press, 2001.
- Husserl, E. *The Phenomenology of Internal Time-Consciousness*. London: Indiana University Press, 1964.
- Kant, I. *Critique of Pure Reason*, trans. D. J. Allan Wood. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Le Poidevin, R. *The Images of Time*. New York: Oxford University Press, 2007.
- McTaggart, J. E. "The Relation of Time and Eternity". *Mind, New Series* 18, 71(1909), 343-362.
- Soykan, Ö.N. "Aydınlanmanın İnsan Kavramı ve Türkiye Gerçeği". *Araştırmalar: Felsefe Konuşmaları 2* içinde, 39-57. İstanbul: İnsancıl Yayınları, 2003.
- Soykan, Ö.N., "Dünya Sorunlarına Felsefeden Kısa Bir Bakış". *Araştırmalar: Felsefe Konuşmaları 2* içinde, 9-10. İstanbul: İnsancıl Yayınları, 2003.
- Soykan, Ö.N., "Felsefede Gelenek Oluşturmak". *Araştırmalar: Felsefe Konuşmaları 2* içinde, 59-66. İstanbul: İnsancıl Yayınları, 2003.
- Soykan, Ö.N., "İnsanın Dünyadaki Yerinin Yeniden Sorgulanması Üstüne". *Araştırmalar: Felsefe Konuşmaları 2* içinde, 15-26. İstanbul: İnsancıl Yayınları, 2003.
- Soykan, Ö.N., "Kimlik ve Kişilik". *Araştırmalar: Felsefe Konuşmaları 2* içinde, 85-99. İstanbul: İnsancıl Yayınları, 2003.
- Soykan, Ö.N., "Saatsiz Yaşanır mı?" . *Araştırmalar: Felsefe Konuşmaları 2* içinde, 117-126. İstanbul: İnsancıl Yayınları, 2003.
- Topakkaya, A., *Felsefe, Din ve Kültür'de Zaman*, Say Yayınları, İstanbul 2017.